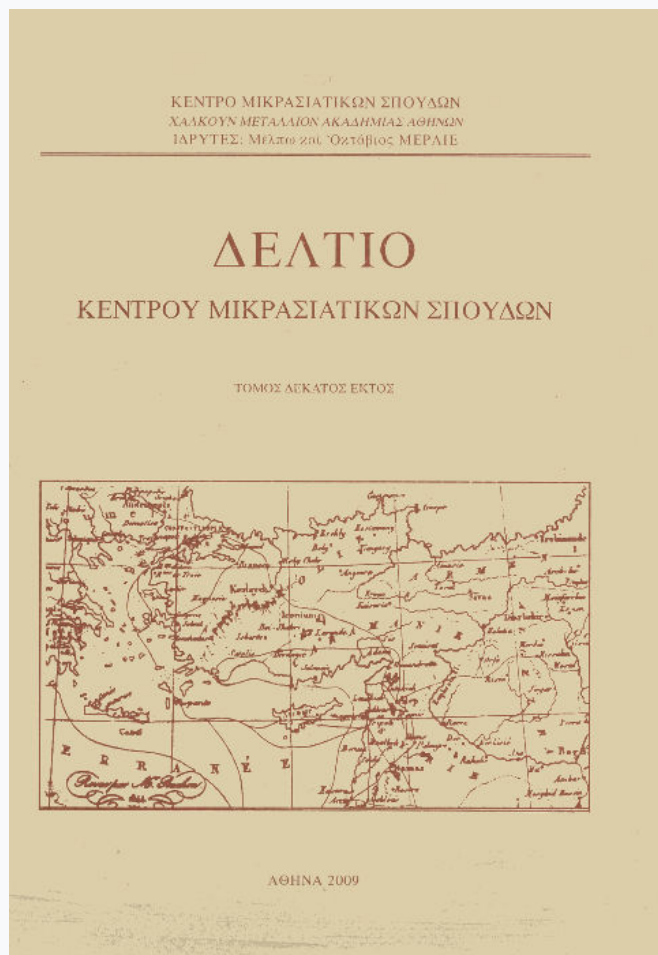

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 16 (2009)

Ο πληθυσμός της Σμύρνης 1631-1914

Οδυσσέας Λαμψίδης

doi: [10.12681/deltiokms.5](https://doi.org/10.12681/deltiokms.5)

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λαμψίδης Ο. (2009). Ο πληθυσμός της Σμύρνης 1631-1914. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 16, 55–80.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.5>

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ 1631-1914¹

A. Εισαγωγικά

Ο πληθυσμός της Σμύρνης, ιδιαίτερα όταν παρουσιάζεται κατανεμημένος στις διάφορες εθνότητες, δημιουργεί μεγάλο πρόβλημα για τους έρευνητές. Κατά την άποψή μας οι διαφορές που παρατηρούνται στην εκτίμηση ή στον υπολογισμό των εθνικών ποσοστών του όλου πληθυσμού αλλά και στον συνολικό αριθμό του πληθυσμού οφείλονται στη διαφορετική αντίληψη για τη γεωγραφική έκταση του όρου Σμύρνη· ακόμα οφείλονται στην έλλειψη επίσημων δθωμανικών-τουρκικών στατιστικών αλλά και βέβαιων και αυθεντικών πηγών για τον υπολογισμό του πληθυσμού².

1. Το κείμενο αυτό αποτελεί κεφάλαιο του βιβλίου του Όδυσσέα Λαμψίδη, *Συμβολή στην οικονομική ζωή της Σμύρνης μετά το 1870*, τα χειρόγραφα του οποίου είχε παραδώσει στο τυπογραφείο προ του θανάτου του (12-7-2006). Δεν πρόλαβε να δει τα τυπογραφικά δοκίμια και να κάνει τις τελευταίες διορθώσεις και τυχόν αναγκαίες προσθαφαρισίες. Τις διορθώσεις του κεφαλαίου που δημοσιεύεται έδω ανέλαβε, με την πολύτιμη βοήθεια της Μαρίας Ά. Γαβρίλη, ή Άριάδνη Ραζή (Σημ. του Έπιμ.).

2. Οι συντομογραφίες παρατίθενται στη σελ. 59. Γράφει το 1873 ό Scherzer, Α', σ. 106 : «Είναι δύσκολο νά προσδιορισθεϊ ό αριθμός του πληθυσμού μιās χώρας όπου δέ γίνονται ποτέ απογραφές, όπου κανένas δέ γνωρίζει τόν αριθμό τών χωριών και τών μεμονωμένων οικισμών, και όπου περνούν και ξαναπερνούν καραβάνια νομάδων, την καταγωγή τών όποιων δέ γνωρίζει κανείς. Άν, παρόλα αυτά, προσπαθήσουμε νά υπολογίσουμε τόν αριθμό, ή εργασία μας θά μάς δώσει ένα αποτέλεσμα κατά προσέγγιση, πού θά απέχει ίσως κατά 10% από τό πραγματικό σύνολο». Προσθέτουμε ότι ό Scherzer ήταν στην έποχή του ένας από τούς πλέον ειδικούς στη στατιστική. Παρόμοια άποψη διατυπώνεται επίσης στο *ΗΟΣΒ*, σ. 197, και στο *ΗΟΣΓ*, σ. 141 : «Η εξακριβωσις του πληθυσμού ενός κράτους ή ενός

Ἔτσι ἄλλοι συγγραφεῖς, κατὰ τὴν ἀποψή μας, ὅταν γράφουν Σμύρνη, ἐννοοῦν ὁλόκληρη τὴ γεωγραφικὴ ἔκταση τοῦ νομοῦ, ποῦ μετὰ τὸ 1867 ἔχει πλέον ὡς πρωτεύουσα ὄχι τὸ Ἀϊδίνι ἀλλὰ τὴ Σμύρνη³ καὶ καλεῖται ἀπὸ τοὺς ταξιδιωτὲς καὶ τοὺς εὐρισκομένους στὴ Σμύρνη νομός (βιλαέτιο) Σμύρνης⁴. Ἄλλοι πάλι, ἀναφερόμενοι στὸν πληθυσμὸ αὐτό, ἐννοοῦν ἐκεῖνον τῆς πόλεως Σμύρνης καὶ τῶν δήμων τῆς καὶ ἄλλοι μόνο τὴν πόλη ἢ

νομοῦ διενεργεῖται ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ συνθήκας, ὧν ἀτυχῶς στερούμεθα ἐν Ἀνατολῇ· τοῦτον ἔνεκα οἱ ἀριθμοὶ οἱ διδόμενοι ἐν εὐρωπαϊκαῖς ἐπικρατείαις θεωροῦνται ὡς ἀκριβεῖς καὶ ἐπομένως δύνανται νὰ ἐπισύρῳ τὴν ἐξέτασιν καὶ μελέτην τῶν ἀρμοδίων πρὸς βελτίωσιν τῶν κακῶς κειμένων, ἐνῷ δυστυχῶς ἐνταῦθα, ὅπου ἡ στατισικὴ οὐδὲ τὸ πρῶτον κἂν ἐποίησε βῆμα [τὸ ἔτος 1887], οὐδὲνα διδόμενον ἀριθμὸν δύναται τις νὰ θεωρήσῃ ὡς ἀκριβὴ καὶ ὡς προερχόμενον ἐκ τακτικῆς καὶ συστηματικῆς ἐργασίας. Ἐπομένως πᾶς ἀριθμὸς περὶ πληθυσμοῦ ἢ τῆς ἐμπορικῆς καὶ τῆς ἄλλης κινήσεως, καίπερ προερχόμενος ἐξ ἐπισήμου πηγῆς, δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς κατὰ προσέγγισιν καὶ μόνον διδόμενος· τῆς ἐλλείψεως δὲ ταύτης κύριαι αἰτίαι εἶναι ἐξ ἐνός μὲν ἡ ἔλλειψις γραφείων στατιστικῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ κατώτεροι ὑπάλληλοι, οἱ ἐνεργοῦντες τὸ ἀνατεθὲν αὐτοῖς ἔργον ἐν χαλαρότητι, καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ κάτοικοι, οἵτινες ἀποφεύγουσι νὰ δώσωσιν ἀκριβεῖς πληροφορίας καὶ κυριολεκτικῶς τρέφουσιν εἰδὸς τι φόβου πρὸς πᾶν ὅ,τι συνδέεται μετὰ τῆς στατιστικῆς».

3. Βλ. *ΗΟΣΑ*, σ. 147, *ΗΟΣΒ*, σ. 226, καὶ *ΗΟΣΓ*, σ. 159: «Ἀπὸ τοῦ 1867 δυνάμει τοῦ ἐν ἰσχύϊ περὶ διοργανώσεως τῶν βιλαετίων νόμου, καθ' ὃν τὰ τέως ἀγίαλέτια ἐπεξετάθησαν εἰς βιλαέτια, ἦτοι νομούς, ἡ Σμύρνη διατελεῖ πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ Ἀϊδινίου καὶ ἔδρα τῶν γεν. διοικητῶν αὐτοῦ». Ἐντούτοις ὁ Ἱ. Κάλφογλους γράφει: «Τὸ 1849 ἡ πόλη αὐτὴ [ἐνν. ἡ Σμύρνη] ἐγινε ἡ πρωτεύουσα τοῦ βιλαγετιοῦ τοῦ Ἀϊδινίου». Βλ. Ἰωάννης Ἡ. Κάλφογλους, *Ἱστορικὴ Γεωγραφία τῆς Μικρασιατικῆς Χερσονήσου*. Εἰσαγωγή - μετάφραση - σχόλια Σταῦρος Θ. Ἀνεστίδης, Ἀθήνα, Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, 2002, σ. 118. Ἡ πρώτη ἐκδόσις τοῦ βιβλίου αὐτοῦ (βλ. Πρόλογος, σ. 10) στὰ καραμανλίδικα κυκλοφορήθηκε τὸ 1899 στὴν Κωνσταντινούπολη.

4. Βλ. «Ἐκθέσεις τοῦ ἐν Σμύρνῃ ἁγγλοῦ γεν. προξένου κ. C. E. Heathcote Smith, περὶ τοῦ ἐμπορίου τῆς Σμύρνης κατὰ τὴν ἀπὸ Ἰουλίου 1912 μέχρις Ἰουλίου 1913 περίοδον», *Ἐβδομαδιαῖον Δελτίον Ἀγορῶν ΕΕΕΚ*, τ. ΙΔ', τεύχ. 16 (14 Ἰουν. 1914), σσ. 181-186· 17 (21 Ἰουν. 1914), σσ. 193-197· 18 (28 Ἰουν. 1914), σσ. 205-206. Στὴ σελ. 181 τῆς Ἐκθέσεως ὁ ἁγγλος προξένος δὲν ἀναφέρει βέβαια οὔτε ἀναλύει ἕνα γεωγραφικὸ-διοικητικὸ ὄρο, ὅπως βιλαέτιο, σαντζάκι κ.λπ., ἀλλὰ καθορίζει, νομίζουμε, τὴ γεωγραφικὴ ἔκταση, ἡ ὁποία καὶ ἦταν ἐξηγητὴν ἀπὸ τὴν πόλιν Σμύρνη γιὰ τὰ γεωργικὰ προϊόντα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ καὶ μέσω Σμύρνης διετίθεντο γιὰ ἐξαγωγή, καὶ ταυτοχρόνα χρησίμευε ὡς «ἀγορά» καὶ ὡς χῶρος ἐμπορίου καὶ συναλλαγῶν: «Τὸ ἐμπορικὸν ἰντερλάντ τῆς Σμύρνης ἐκτείνεται ἀνατολικῶς μέχρι τοῦ Οὐσσάκ καὶ Καραχισάρ, βορείως μέχρι τῆς ἐπαρχίας Κόνια καὶ κατὰ

τὴν πόλιν καὶ τὴν ἐπαρχία της. Σημειώνουμε ὅτι ὁ συγγραφέας καὶ γεωγράφος Vital Cuinet δίνει ἀριθμητικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν πληθυσμὸ τοῦ βιλαετίου, τοῦ σαντζακίου (ἐπαρχίας), τοῦ merkez-caza καὶ τῆς πόλεως τῆς Σμύρνης⁵.

Ἐμεῖς χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὴν περίοδο 1631-1914 τόσο αὐτοὺς ποὺ κατὰ καιροὺς ἀνέγραψαν στὰ ἔργα τους ἀριθμητικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς Σμύρνης ὅσο καὶ τὰ διάφορα μελετήματα ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν πληθυσμὸ τῆς πόλεως αὐτῆς, ὅπως ἐκεῖνα τοῦ Slaars⁶, τοῦ Scherzer⁷, τοῦ

μῆκος τῆς παραλίας, βορείως μὲν ἄχρι Δαρδανελλίων, πρὸς νότον δὲ μέχρι τῆς Ἀτταλείας. Ἄλλοτε ἀπὸ τῆς Σμύρνης ἐξηρτῶντο καὶ αἱ τέως τουρκικαὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου».

5. Cuinet, σσ. 347 καὶ 439-440. Βλ. ἑμέσως πιὸ κάτω, Β. Πίνακες.

6. Στὴ σελ. 138 ὁ Slaars, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε καὶ διέμενε στὴ Σμύρνη, δημοσιεύει συγκριτικὸ πῖνακα γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς πόλεως Σμύρνης μὲ στοιχεῖα ποὺ δημοσιοποίησαν ἀπὸ τὸ 1631 ἕως τὸ 1868 οἱ ἐξῆς συγγραφεῖς, περιηγητὲς καὶ ἐφημερίδες: Tavernier (1631), Spon (1675), Le Bruyn (1678), Tournefort (1702), Tollot (1731), Pockocke (1739), Choiseul-Gouffier (1776), Tancoigne (1812), Iconomos (1817), Ch. Texier (1836), *Journal de Smyrne* (1837), Joseph Bargigli (1840), Storari (1854), Shepherd (1857), *L'Impartial* (1861), Slaars (1868). Ὁ πῖνακας αὐτὸς ἀναδημοσιεύεται καὶ στὸ *ΗΟΣΑ*, σ. 146. Τὰ σχόλια στὰ πληθυσμιακὰ αὐτὰ στοιχεῖα διατυπώνει ὁ Slaars στὶς σσ. 238-243 τῆς μελέτης του, στὶς ὁποῖες παραπέμπουμε τὸν ἀναγνώστη-ἐρευνητὴ.

7. Ἡ σχολιάστρια (Scherzer, Α', σσ. 310-311, σημ. 122) ἀναφέρεται στοὺς διαφορετικοὺς ἀριθμοὺς ποὺ παραθέτουν μερικοὶ συγγραφεῖς γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς πόλεως Σμύρνης, ἀλλὰ δὲν δίνει τοὺς ἀκριβεῖς ἀριθμοὺς ποὺ θὰ ἤθελε ὁ ἀναγνώστης γιὰ μιὰ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο· καταγράφει (Α', σσ. 289-290, σημ. 23) περιηγητῶν ποὺ ἐπισκέφθηκαν τὴ Σμύρνη μόνο τὰ ὀνόματα μεταγραφωμένα στὴν ἑλληνικὴ (σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἡ μεταγραφὴ δυσχεραίνει πολὺ τὴ διαπίστωση τῆς ταυτότητας τοῦ περιηγητῆ), χωρὶς ὁμῶς νὰ ἀναφέρει τὸν τίτλο καὶ τίς ἄλλες βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις τῶν συναφῶν δημοσιευμάτων. Ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς-περιηγητὲς ποὺ παραθέτει ἡ σχολιάστρια περιλάβαμε στὴν ἐρευνά μας – συμπληρωματικὰ πρὸς τὸν πῖνακα τοῦ Slaars, πρὸς τὸν πῖνακα καὶ τίς σχετικὲς μελέτες τοῦ Χρ. Σολομωνίδη –, τοὺς Aubry de la Motraye (1699), Paul Lucas (1714), Dominique Sestini (1789), V. Fontanier (1821), Bouillet (1900), *La Grande Encyclopédie* καὶ Rougon (1892)· τὰ ἔργα τους τὰ σχετικὰ μὲ τὸν πληθυσμὸ τῆς πόλεως τῆς Σμύρνης καὶ τὰ πληθυσμιακὰ στοιχεῖα ποὺ αὐτοὶ δίνουν καταγράφουμε στοὺς πῖνακές μας. Δὲν χρησιμοποιήσαμε τοὺς λοιποὺς περιηγητὲς καὶ ταξιδιωτὲς ποὺ ἀναφέρει ἡ σχολιάστρια (δ.π., στὶς σημ. 23 καὶ 122), διότι εἴτε περιλαμβάνονται ἤδη στὸν πῖνακα τοῦ Slaars καὶ σὲ ἐκεῖνον τοῦ Σολομωνίδη, εἴτε δὲν παρέχουν ἐπαρκὴ πληθυσμιακὰ στοιχεῖα εἴτε ἀκόμα ἐπειδὴ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀνευρεθοῦν τὰ ἔργα τους.

Χρ. Σολομωνίδη⁸, και άλλοι που συμπληρώνουμε με νέα στοιχεία από *ΗΟΣΑ*, *ΗΟΣΒ*, *ΗΟΣΓ*, *ΕΟΣΦ*, *ΠΟ*, *ΕΟΤΒ*, Οίκουμενικό Πατριαρχείο, Έκθεση Άγγλου προξένου στη Σμύρνη 1912-13 και Κοντογιάννη⁹ (βλ. άμέσως πιο κάτω, Β. Πίνακες).

Β. Πίνακες

Παραθέτουμε συγκριτικούς και αναλυτικούς Πίνακες για τον πληθυσμό κατά εθνότητες από το 1631 έως το 1914: 1. της πόλεως Σμύρνης και 2. της ευρύτερης γεωγραφικά περιοχής Σμύρνης, βασιζόμενοι στους αντίστοιχους πίνακες του Slaars και του Σολομωνίδη καθώς και στα νεότερα μετά τον Slaars και τον Scherzer δημοσιεύματα¹⁰.

8. Σολομωνίδης, σσ. 136-158. Στη σ. 138, «Πληθυσμός», αναφέρει τις «στατιστικές» Bargili, Ross, Slaars, Tancred Earl Raven, Άγγλικού Προξενείου Σμύρνης, Vital Quinet (Cuinet) και *Bulletin d'Orient*, για την πόλη της Σμύρνης, χωρίς όμως να μνημονεύει τα έργα, όπου αυτές δημοσιεύονται, καθώς και τις άλλες βιβλιογραφικές ενδείξεις. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σσ. 16-21. Στη σ. 17 ο Σολομωνίδης παραθέτει συγκριτικό πίνακα των περιηγητών και έρευνητών για τα πληθυσμακά στοιχεία, βασιζόμενος στους πίνακες που εξέδωκαν πριν από αυτόν ο Kierpert (*Αμάλθεια*, 8.4.1860) και ο Slaars (βλ. πιο πάνω, σημ. 6) καθώς και σέ δική του έρευνα.

9. Από αυτούς αναφέρουμε το δημοσίευμα του Κυριάκου Τσαγκρίδη, *Άπο την οὐτοπία στον τόπο. Η πόλη της Σμύρνης*, Αθήνα 2001. Ο συγγραφέας θεμελιώνει την άποψή του για τον πληθυσμό της ελληνικής Σμύρνης σέ μελέτες και έρευνες, οι όποιες άπέχουν από την τελευταία σύνοψη της ιστορίας και του πολιτισμού της ελληνικής Σμύρνης (*Νέα Έστία*, Χριστούγεννα 1972· ιδιαίτερος για τó θέμα του πληθυσμού της πόλεως Σμύρνης, βλ. Σολομωνίδης). Γι' αυτό τον λόγο, παρά τὰ εὐσημα τὰ όποια πρέπει νά δοθοῦν στον Κυριάκο Τσαγκρίδη γιά τή λαμπρή εμφάνιση του βιβλίου του, αυτά δέν καθορίζουν τή διερευνητική και έπιστημονική πορεία των συμπερασμάτων μας.

10. Ανατρέξαμε στα δημοσιεύματα τὰ ίδια και παραθέτουμε στίς ύποσημειώσεις των πινάκων τον τίτλο του έκαστοτε δημοσιεύματος καθώς και τó σχετικό με τον πληθυσμό απόσπασμα. Όπου τὰ δημοσιεύματα δέν βρέθηκαν, παραπέμπουμε άπλως στους προγενέστερους έρευνητές, οι όποιοι τὰ αναφέρουν. Όπου στίς στήλες «Εθνότητες» οι συγγραφείς (περιηγητές, ταξιδιώτες ή έρευνητές και έφημερίδες) δέν παρέχουν άριθμητικά στοιχεία σημειώνουμε παύλα. Στους πίνακες μας μεταφέρουμε τὰ άριθμητικά στοιχεία, όπως τὰ παραδίδουν οι ίδιες οι πηγές, ακόμα και αν τὰ παραδιδόμενα σύνολα δέν συμφωνοῦν πάντα με τὰ επί μέρους στοιχεία.

Συντομογραφίες

ΕΕΕΚ : Έλληνικόν Έμπορικόν Επιμελητήριο Κωνσταντινουπόλεως.

ΕΟΣΦ: 1901. Έμπορικὸς Ὁδηγὸς τῆς Σμύρνης καὶ τῶν Περιχώρων. Ἐκδιδόμενος ὑπὸ Παναγιώτου Φαρδούλη καὶ Σία, διευθυντοῦ καὶ ἰδιοκτῆτου. Ἀδεία τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ὑπ' ἀριθμὸν 264 καὶ ἡμερομηνίαν 3 Ἰουλίου. Ἔτος δεύτερον. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ἀμαλθείας».

ΕΟΤΒ: 1909-1910. Ἑλληνικὸς Ἐμπορικὸς Ὁδηγὸς τῆς Τουρκίας. Ἐκδιδόμενος ὑπὸ Νικολάου Βαμβακίδου, Ἐν Σμύρνη 1909-1910. Ἀδεία τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ὑπ' ἀριθ. 341 καὶ ἡμερομηνίαν 25 Ὀκτωβρίου 1324. Ἔτος πρῶτον.

ΗΟΣ: Ἡμερολόγιον καὶ Ὁδηγὸς τῆς Σμύρνης.

ΗΟΣΑ: Ἡμερολόγιον καὶ Ὁδηγὸς τῆς Σμύρνης τοῦ ἔτους 1888, ἔτος Α', ἔκδοσις «Ἀμαλθείας». Ἐξεδόθη κατὰ μῆνα Δεκέμβριον 1887.

ΗΟΣΒ: Ἡμερολόγιον καὶ Ὁδηγὸς τῆς Σμύρνης καὶ τῶν πέριξ πόλεων καὶ νήσων τοῦ ἔτους 1889, ἔτος Β', ἔκδοσις «Ἀμαλθείας». Ἐξεδόθη κατὰ μῆνα Δεκέμβριον 1888.

ΗΟΣΓ: Ἡμερολόγιον καὶ Ὁδηγὸς τῆς Σμύρνης καὶ τῶν πέριξ πόλεων καὶ νήσων τοῦ ἔτους 1890, ἔτος Γ', ἔκδοσις «Ἀμαλθείας». Ἐξεδόθη κατὰ μῆνα Δεκέμβριον 1889.

ΚΜΣ: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν.

Κοντογιάννης: Παντ. Μ. Κοντογιάννης, *Γεωγραφία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήνα 1921.

Νέα Ἑστία (Χριστούγεννα 1972): Νέα Ἑστία (Χριστούγεννα 1972), «Μνήμη Μικρᾶς Ἀσίας», τόμος 92, τεῦχος 1091.

ΠΟ: Παγκόσμιος Ἐμπορικὸς Ὁδηγὸς Ἑλληνογαλλικός, τοῦ ἔτους 1908, ὑπὸ Μιχαήλ Ἱ. Μιχαηλίδου, Σμύρνη-Κορδελιό, Συνουκία Βλέσσα, Τύποις Ἀμαλθείας. Σολομωνίδης, *Θέατρο*: Χρήστος Σ. Σολομωνίδης, *Τὸ θέατρο στὴ Σμύρνη (1657-1922)*, Ἀθήνα 1954.

Σολομωνίδης: Χρήστος Σ. Σολομωνίδης, «Ἡ ἑλληνικότητα τῆς Σμύρνης», *Νέα Ἑστία* (Χριστούγεννα 1972), σσ. 136-158.

Cuinet, *La Turquie d'Asie. Géographie administrative statistique descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure*, 3 τόμ., Paris 1893.

Scherzer: Charles de Scherzer, *Σμύρνη. Γεωγραφική, οικονομική καὶ πολιτιστική θεώρηση*. Μετάφραση - εἰσαγωγή - σχόλια: Ξένη Μπαλωτῆ. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια: Θεοδόσης Πυλαρινός, τόμ. Α', Ἀθήνα, Νεοελληνικὴ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη, Ἱστορητῆς, 1995. Βιβλιοκρισία ἀπὸ Ὁδ. Αμψιφίδη στὸ *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 11 (1995-1996), σσ. 393-402.

Slaars: Bonaventure F. Slaars, *Étude sur Smyrne par Constantin Iconomos*, traduite du Grec et enrichie par le traducteur d'un appendice et des notes nombreuses, étendues et variées qui la complètent, Smyrne 1868.

Συγκριτικός πίνακας πληθυσμοῦ Πόλεως Σύμωρης κατὰ ἐθνότητες

ἔτος	συγγραφεὺς	Ὅθιμι- Τούρκοι	Ἑλληνες	Ἀρμένιοι	Ἰσραηλίτες	Εὐρωπαῖοι	Σύνολο
1631	Tavernier ¹	60.000	15.000	8.000	6-7.000	—	90.000
1653	d'Arvieux ²	60.000	—	—	7-8.000	ὑπερβαίνουν 20.000	90.000
1675	Spon ³	30.000	9-10.000	—	12-15.000	—	55.000
1675	Koppmayer ⁴	30.000	—	—	10.000	—	—
1678	Le Bruyn ⁵	—	—	—	—	—	80.000

1. *Les six voyages de J.-B. Tavernier, Chevalier Baron d'Aubonne qu'il a fait en Turquie, en Perse et aux Indes pendant l'espace de quarante ans...*, Paris 1681, σ. 70: «La ville est fort peuplée et ne contient guère moins de 90.000 âmes. On y compte plus ou moins 60.000 Turcs, 15.000 Grecs, 8.000 Arméniens et 6 ou 7.000 Juifs». Πιθ. Slaars, σ. 138 Πίνναξ: Σολομωνίδης, Θέταρο, σ. 17 Πίνναξ.

2. Arvieux, Laurent d'; Chevalier, *Mémoires du Chevalier d'Arvieux, contenant ses voyages à Constantinople, dans l'Asie, la Syrie, la Palestine, l'Égypte et la Barbarie...*, Paris 1735, I, σσ. 43-44: «On y compte soixante mille Turcs, sept ou huit mille Juifs, [σ. 44] et plus de vingt mille autres personnes, tant Francs qu'Orientaux». Πιθ. Σολομωνίδης, δ.π.

3. Jacob Spon, *Voyage d'Italie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676 par Jacob Spon...*, et George Wheeler..., Lyon 1678, I, σ. 315: «Cette ville est bien peuplée et l'on tient qu'il y a plus de 30.000 Turcs, 12 ou 15.000 Juifs et 9 ou 10.000 Grecs». Πιθ. Slaars, δ.π. καὶ Σολομωνίδης, δ.π.

4. Βλ. Σολομωνίδης, δ.π.

5. Cornelle Le Bruyn, *Voyage au Levant, c'est-à-dire dans les principaux endroits de l'Asie Mineure, dans les îles de Chio, Rhodos, Chypre...*, Paris 1725, I, σ. 83: «La ville de Smyrne est fort peuplée, il y a bien près de 80.000 âmes. Les Turcs en font la plus grande partie. Ensuite ce sont les Grecs, après eux les Arméniens et les Juifs et enfin les Chrétiens d'Europe». Βλ. Slaars, δ.π., καὶ Σολομωνίδης, δ.π.

Έτος συγγραφής	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1699 de la Motraye ⁶	12-14.000	8.000	400*	1.500	200	24.100*
1702 Tournefort ⁷	15.000	10.000	200*	1.800	200	27.200*
1703 Thompson ⁸	15.000	10.000	μερικ. έκπτοντ.	2.000	σημαντ. αριθμῶς	28.000
1714 Lucas ⁹	—	20.000	8.000	—	—	100.000

6. Aubry de la Motraye, *Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa...*, London 1723, Vol. I, Chap. IX, σ. 152 : «There were in the City besides the Franks who are above 200, about 12 or 14.000 Turks, 8.000 Greeks, 400 Armenians, and 1.500 Jews». Βλ. και Scherzer, Α', Σχόλια σ. 290, σημ. 23. 'Ο Σολομωνίδης, ὁ.π., γράφει ἔτος 1690 και ἀπὸ τὰ πληθυσμιακά στοιχεία μόνον σύνολο 24.000.

7. Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du roi...*, Lyon 1717, III, σ. 371 : «On compte 15.000 Turcs dans cette ville, 10.000 Grecs, 1.800 Juifs, 200 Arméniens, autant de Francs». Βλ. Slaars, ὁ.π.· Σολομωνίδης, ὁ.π. και σ. 14.

8. *The Travels of the late Charles Thompson containing his observations on France, Italy, Turkey in Europe, the Holy Land, Anatolia and Egypt...* and many other parts of the world, London 1752, II, σσ. 289-290 : «They reckon at least ten thousand Greeks, though they have but two Churches ; and several hundred Armenians, who have one Church ; besides a considerable Number of Franks, under which Name are comprehended the Christians of the several Nations of Europe. The Latins have three Convents [...σ. 290] As to the Turks, who have the Government, they are the most numerous, being about fifteen thousand and have seventeen or eighteen Mosques. The Jews are near two thousand in Number and have five or six Synagogues». Πρβ. Σολομωνίδης, Θέατρο, σ. 17 Πίνακx.

9. Paul Lucas, *Troisième voyage fait en M.DCC. XIV, &c. par ordre de Louis XIV dans la Turquie, l'Asie, la Sourie, la Palestine, la Hausse et la Basse Égypte*, &c., Rouen 1719, Livre second, σ. 212 : «On y compte plus de 20.000 Grecs, 8.000 Arméniens et plus de 100.000 habitants». Βλ. Scherzer, ὁ.π., ὅπου ὁμοῦς ἀναγράφεται ἔτος 1782 και Σολομωνίδης, ὁ.π., ὅπου ἔτος 1715.

* Τὴ σημαντικὴ διαφορά στὰ ἀριθμητικὰ δεδομένα γιὰ τὸν συνολικὸ πληθυσμὸ και γιὰ τοὺς Ἀρμενίους εἰδικότερα, ἀνάμε-
σα στὰ χρόνια 1631 και 1702, σχολιάζει ὁ Slaars στὶς σσ. 138-139 και 143. Βλ. και Σολομωνίδης, σσ. 18-20.

Έτος	συνγγραφέας	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Εβρωπαίοι	Σύνολο
1731	Tollot ¹⁰	50.000	12.000	7.000	6-7.000	—	76.000
1739	Pockocke ¹¹	84.000	7-8.000	2.000	5-6.000	—	100.000
1768	Riedesel ¹²	—	—	—	—	—	120.000
1768	Bisani ¹³	81.000	26.000	8.000	10.000	5.000	130.000
1776	Choiseul-Gouffier ¹⁴	62-65.000	21.000	5-6.000	10.000	200	100.000

10. Jean Baptiste Tollot, *Nouveau voyage fait au Levant ès années 1731 et 1732*, Paris 1742, σ. 266 : «Elle [i.e. Smyrne] est fort peuplée et contient environ 50.000 Turcs, 12.000 Grecs, 7.000 Arméniens, 6 ou 7.000 Juifs». Βλ. Slaars, σ. 138 Πίνακα και σ. 139-Σολομωνίδης, ό.π.

11. Richard Pockocke, *A Description of the East and some other Countries*, London 1745, vol. II, Part II (Book the Second of Asia Minor), σ. 37 : «It is thought that there are near 100.000 souls in Smyrna ; of these there are 7 or 8.000 Greeks, 2.000 Armenians, and 5 or 6.000 Jews, who all have their particular streets, in which they live together». Βλ. Slaars, ό.π. Σολομωνίδης, ό.π.

12. Johann Hermann Baron de Riedesel, *Voyages en Sicille, dans la Grande Grèce et au Levant*, Paris 1802, σ. 233 : «La population de la ville est évaluée à cent vingt mille âmes, y compris les Turcs, les Grecs, les Arméniens, les Juifs et les Francs». Βλ. Σολομωνίδης, ό.π.

13. Bisani, *A picturesque Tour through parts of Europe, Asia and Africa*, London 1793, σ. 103. Βλ. Σολομωνίδης, ό.π. και σ. 14.

14. M. G. A. F. Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque dans l'Empire Ottoman, en Grèce, dans la Troade, les îles de l'Archipel et sur les côtes de l'Asie Mineure*, Nouvelle édition, Louvain 1847, I, σ. 354 : «Smyrne renferme environ 100.000 habitants savoir : 60 à 65.000 Turcs, 21.000 Grecs, 10.000 Juifs, 5 à 6.000 Arméniens et 200 Européens auxquels il faut encore ajouter un assez grand nombre de domestiques et d'ouvriers de leur nation». Βλ. Slaars, ό.π. Σολομωνίδης, ό.π. Ό Slaars σημειώνει σύνολο 102.200, ό Σολομωνίδης 100.200.

Έτος συγγραφέας	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1777 Sestini ¹⁵	97.000	30.000	8.000	12.000	3.000	150.000
1788 Stuart ¹⁶	81.000	26.000	7-8.000	10.000	4-5.000	130.000
1798-99 Dalliway ¹⁷	—	—	—	—	—	100.000
1812 Tancoigne ¹⁸	60.000	25.000	10.000	5.000	5-6.000	100.000

15. Dominique Sestini, *Lettres... pendant le cours de ses voyages en Italie, en Sicile et en Turquie... sur la Sicile et sur la Turquie*, t. 3, Paris 1789, σ. 3: «La population de Smyrne peut monter à 150.000 personnes; la plus grande partie de cette ville est habitée par les Turcs. On y compte 30.000 Grecs, 8.000 Arméniens, 12.000 Juifs et 3.000 Franks», Βλ. Scherzer, *δ.π.*

16. James Stuart, *A picturesque tour through part of Europe, Asia, and Africa...*, London 1793, σ. 90: «The number of inhabitants is estimated at 130.000. Of these there are 26.000 Greeks, 7 or 8.000 Armenians, 10.000 Jews, 4 or 5.000 Franks, and the Turks make up the remainder. The first of these are rajas, or tributaries to the grand seignor», Βλ. Σολομωνίδης, *δ.π.*

17. Jacques Dalliway, *Constantinople ancienne et moderne, et Description des côtes et des isles de l'Archipel et de la Troade*, Paris An VII (στη σύγχρονη κατ'ελάχιστον της Έθνικης Βιβλιοθήκης γράφεται έτος 1799, ενώ στο ψευδοξιοφυλλο του βιβλίου, διαπλά στο τυπωμένο έτος έκδόσεως An VII [κατά τη χρονολόγηση της Γαλλικής Επανάστασεως], γράφεται με μολύβι έντός παρενθέσεως 1798-99), I, σ. 318: «On croit que la population de Smyrne passe cent mille âmes», Βλ. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 17 Πινάκx και σ. 20.

18. J. M. Tancoigne, *Voyage à Smyrne, dans l'Archipel, et l'île de Candie en 1811-1814...*, Paris 1817, I, σσ. 27 και 31: «Smyrne renferme plus de 100.000 habitants, parmi lesquels on compte au moins 60.000 Turcs. Le reste de la population se compose d'à peu près 25.000 Grecs, 10.000 Arméniens et 5.000 Juifs... On y compte, tant Français, qu'Anglais, Italiens, Hollandais, Allemands, Russes et autres une petite colonie de 5 à 6.000 individus établis sur le pays avec leurs familles», Βλ. Slaars, *δ.π.* Σολομωνίδης, *δ.π.* «Ο Slaars και ό Σολομωνίδης γράφουν σύνολο 106.000.

Έτος	συγγραφέας	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Εβραίοι	Σύνολο
1812	Beaujour ¹⁹	60.000	40.000	6.000	12.000	2-3.000	120.000
1816	Didot ²⁰	60.000	40.000	—	—	—	120.000
1816	Turner ²¹	50-60.000	30.000	8.000	8.000	2-3.000	100.000
1817	Iconomos ²²	—	60.000	—	—	—	150.000
1818	Jowett ²³	—	—	—	—	—	120.000

19. Félix de Beaujour, *Voyage militaire dans l'Empire Ottoman...*, Paris 1829, II, σ. 164: «On y [à Smyrne] compte environ 120 mille habitants, parmi lesquels il y a 60 mille Turks, 40 mille Grecs, 12 mille Juifs, 6 mille Arméniens et 2 à 3 mille Francs ou Européens». Βλ. Σολομωνίδης, *δ.π.*

20. [F. Didot] *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*, Paris 1821 (όπως γράφεται στον Περίολογο), σ. 130: «Quoique Smyrne ne paraisse pas vaste, elle contient cependant près de 120 mille habitants, dont 60.000 Turcs, 40.000 Grecs et un grand nombre de négociants et de matelots étrangers». Βλ. Σολομωνίδης, *δ.π.*

21. William Turner, *Journal of a Tour in the Levant*, London 1820, III, σ. 139: «The city contains about 100.000 souls, of whom between 50 and 60.000 Turks, about 30.000 Greeks, 8.000 Armenians, 8.000 Jews, and between 2 and 3.000 Franks. In the plague of 1814, it lost between 50 and 60.000 souls». Βλ. και Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σσ. 14 και 17 Πίνακα, όπου αναγράφεται έτος 1820. Το ταξίδι όμως έγινε τον Ιανουάριο του 1816, όπως αναφέρει στις σσ. 99 κ.ε. ό W. Turner.

22. Κ. Οικονόμος, *Αυτοσχέδιος διατριβή περί Σμύρνης*, Μέλτη 1831, σ. 34: «Τώρα [δηλαδή το 1817] ό αριθμός των κατοίκων της πόλεως ταύτης αναβαίνει εις έκατόν πενήκοντα χιλιάδας, των οποίων τα δύο πέμψα περίπου είναι Γραικοί». Βλ. Slaars, σ. 138 Πίνακα και σ. 139, καθώς και γαλλική μετάφραση του κεμένου του Οικονόμου από τον Slaars, § XIX, σ. 57: «Aujourd'hui le nombre des habitants monte à cent-cinquante mille dont les deux cinquièmes environ sont Grecs». Βλ. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 17 Πίνακα.

23. Βλ. Σολομωνίδης, *δ.π.*

Έτος	συγγραφέας	Ὅθιμ.- Τούρκοι	Ἑλλήνες	Ἀρμενίοι	Ἰσραηλῆτες	Εὐρωπαῖοι	Σύνολο
1821	Fontanier ²⁴	—	—	—	—	—	120-150.000
1826	Hartley ²⁵	45.000	15.000	8.000	8.000	λγστ. ἀπὸ 1.000	περίπου 75.000
1827	Frankland ²⁶	100.000	οἱ ὑπόλοιποι εἶναι Ἑλλ., Ἀρμ., Ἰσρ. καὶ Φοράγκοι				150.000
1827	C. P. ²⁷	80.000	—	10.000	—	3.000	150.000

24. V. Fontanier, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du Gouvernement français, de l'année 1821 à l'année 1829*, Paris 1829, σ. 111 : «cette ville contient de cent vingt à cent cinquante mille âmes; les Turcs y sont en plus grand nombre, puis les Grecs, les Arméniens et les Juifs. Le nombre des familles franques ne s'élève guère au-delà de cinq cents». Βλ. καὶ Scherzer, ὁ.π.: πρβ. Σολομωνίδης, ὁ.π.

25. John Hartley, *Researches in Greece and the Levant*, London 1831, σ. 247 : *The population of Smyrna has been estimated at 100.000, and even more. But the practice of exaggerating the population, which is so general in this country, has extended. I conceive, to this enumeration. I do not think that Smyrna contains many more than 75.000 inhabitants. Perhaps there may be 45.000 Turks, 15.000 Greeks, 8.000 Armenians, 8.000 Jews, and less than 1.000 Europeans.* Βλ. Σολομωνίδης, ὁ.π., ὅπου ἀναγγράφεται σύνολο 77.000.

26. Charles Colville Frankland, *Travels to and from Constantinople in the years 1827 and 1828 or Personal Narrative of a journey from Vienna to... Smyrna...*, London 1829, I, σσ. 268-269 : *The population [of Smyrna] amounts to about one hundred and fifty thousand, whereof about [σ. 269] one hundred thousand are Musulmans; the rest are Jews, Armenians, Greeks and Franks of every name and nation.* Βλ. Σολομωνίδης, ὁ.π.

27. C. P. ἐλέγε ἑρμηνεὺς τοῦ ἰσχυροῦ τοῦ Ἰσραήλ, *Deux années à Constantinople et en Morée (1825-1826) ou esquisses historiques*, Paris 1827, σ. 165. Βλ. Σολομωνίδης, ὁ.π., σ. 15 καὶ σ. 17 Ἰλιναζα.

Έτος	συγγράμει	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1832	Elliott ²⁸	76.400-96.400	30.000	8.000	10.000	5.600	120-150.000
1832	Aucher-Éloy ²⁹	80.000	25.000	12.000	—	12.000	—
1834	Duc de Raguse ³⁰	40.000	40.000	Έλλ., Αρμ., Ισρ., Ευρωπ.	—	—	80.000
1834	Arundell ³¹	—	—	—	—	—	130.000

28. C. B. Elliott, *Travels in the three great Empires of Austria, Russia, and Turkey*, London 1838, II, σσ. 34-35: «The modern city [...] contains a population estimated at more than a hundred and twenty, and less than a hundred and fifty thousand. Of these, thirty [σ. 35] thousand may be Greeks, eight thousand Armenians, ten thousand Jews, five thousand Catholics, six hundred Protestants, and the rest Turks». Βλ. και Σολομωνίδης, Θέατρο, σ. 17 Πίνακα, όπου αναγράφεται το όνομα Elliott, δὲν σημειώνονται όμως τὰ πληθυσμιακά στοιχεία που αὐτὸς δίνει.

29. P.-M.-R. Aucher-Éloy, *Relations de voyages en Orient de 1830 à 1838 revues et annotées par le Comte Jaubert...* Première Partie, Paris 1843, σ. 55: «6 avril [1832] Smyrne [...] 80.000 Turks, 25.000 Grecs, 12.000 Arméniens, 12.000 Francs». Βλ. και Σολομωνίδης, δ.π., όπου αναγράφεται ἔτος 1834 και δίνονται ἐπιπλέον στοιχεία γιὰ τοὺς Ἰσραηλίτες, 10.000, και γιὰ τὸ σύνολο 150.000.

30. Duc de Raguse, *Voyage... à Constantinople, dans quelques parties de l'Asie-Mineure...*, Paris 1837, II, σ. 190: «Sa [de Smyrne] population s'élève à quatre-vingt mille âmes... [σ. 192] La moitié se compose des Turcs... L'autre moitié est composée de Grecs, d'Arméniens, de Juifs et d'Européens. La physionomie dominante est grecque». Βλ. και Σολομωνίδης, δ.π., αναγράφει τοῦλάχισ 80.000 και σύνολο 130.000.

31. F. V. J. Arundell, Rev., *A Visit to the Seven Churches of Asia*, London 1828· ὁ ἴδιος, *Discoveries in Asia Minor* [...], London 1834 (ὅπου ἀναδημοσιεύεται ἡ μελέτη *A Visit...*), II, σ. 414 (ἀφοῦ ἀναγράφει τὰ στοιχεία που δίνουν διάφοροι περιηγητές κατάλληλα): «By more recent travellers the population has been variously estimated from one hundred thousand to one hundred and fifty thousand. Perhaps one hundred and thirty thousand, and between ten and fifteen thousand houses, may be tolerably correct». Βλ. Σολομωνίδης, δ.π., όπου αναγράφεται σύνολο 110.000.

Έτος	συγγραφέας	Όθωμ.- Τούρκοι	*Ελληνες	*Αρμένιοι	*Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1840	Joseph Bargigli ³⁷	45.000	55.000	5.000	13.000	12.000	130.000
1840	Baratta ³⁸	80.000	23.000	7.000	10.000	3-4.000	135.000
1843	Wilson ³⁹	—	—	—	—	—	150.000
1844	Ross ⁴⁰	40.000	60.000	10.000	10.000	25.000	150.000

37. Joseph Bargigli, consul général de Toscane, *Le Guide Smyrneën*, 1840, σ. 31 : «De nos jours, d'après un terme moyen pris entre diverses évaluations, la ville de Smyrne contient 130.000 habitants dont 45.000 Turcs, 55.000 Grecs, 12.000 Catholiques et Protestants, 5.000 Arméniens et 13.000 Juifs». Βλ. Slaars, σ. 138 Πίνναξα και σ. 139· Σολομωνίδης, σ. 138 και Θέατρο, δ.π.

38. A. Baratta, *Constantinopoli effigiata et descritta con una notizia su le celebri sette chiese dell'Asia Minore*, Torino 1840, Parte Seconda, σ. 800 : «La popolazione totale di Smirna, per quanto la mancanza di buoni registri pubblici permette di calcolarla, e in giornata di 135.000 persone, fra le quali contansi 3 a 4.000 Europei, 23.000 Greci, 7.000 Armeni, circa 10.000 Ebrei, 80.000 Turchi, alcune altre migliaia di gente nomada e marinarescia». Ό Σολομωνίδης, Θέατρο, σσ. 15 και 17 Πίνναξας, δίνει ελληνικό πληθυσμό κατά τον Baratta 34.000.

39. Βλ. Σολομωνίδης, Θέατρο, σ. 17 Πίνναξα.

40. Ludwig Ross, *Kleinasiens und Deutschland*, Halle 1850. Στις σσ. 155-72 αναδημοσιεύεται ὁρθοῦ *Eine Skizze von Smyrna*, πού δημοσιεύθηκε στὰ *Monatsblätter zur Allgemeinen Zeitung*, Μάγιος 1845, σ. 167 : «Ihre Bevölkerung schätzen kundige Männer – denn eine genaue Kenntniß der Volkszahl besitzt selbst die Regierung nicht – auf 150.000 Seelen, die sich unter die verschiedenen Nationen und Religionen etwa folgendermaßen verteilen : Türken und andere Muselmänner gegen 40.000; Griechen (der Anatolischen Kirche) 60.000; Juden 10.000; Armenier 10.000; Franken (Italiener, Engländer, Franzosen, Deutsche und andere Europäer nebst katholischen Griechen und Armeniern) 25.000». Ό Σολομωνίδης, σ. 138 και Θέατρο, δ.π., δίνει ελληνικό πληθυσμό κατά τον Ross 65.000.

ἔτος	συγγραφεὺς	Ὀθωμ.- Τούρκοι	Ἕλληνες	Ἀρμενίνοι	Ἰσραηλῖτες	Εὐρωπαῖοι	Σύνολο
1844	Cons. de France ⁴¹	—	—	—	—	—	138.000
1848	Xavier Marnier ⁴²	—	—	—	—	—	100.000
1850	Baxter ⁴³	—	—	—	—	—	πλέον τῶν 120.000
1854	Storari ⁴⁴	—	—	—	—	—	132.000
1857	Shepherd ⁴⁵	85.000	60.000	10.000	20.000	5.000	180.000
1861	L'Impartial ⁴⁶	42.000	46.500	7.000	14.000	14.287	123.787

41. Βλ. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, ὁ.π.

42. Βλ. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, ὁ.π.

43. William Edward Baxter, *Impressions of Central and Southern Europe: being Notes of successive Journeys in Germany, Austria, Italy, Switzerland, and the Levant*, London 1850, σ. 220: «The population of the place exceeds 120.000 Turks, Greeks, Armenians, Franks and Jews». Βλ. Σολομωνίδης, ὁ.π.

44. Luigi Storari, *Guida con cenni storici di Smyrna, da esso rilevata nell'anno 1854*, Torino 1857, σ. 62: «Je dirai, d'après ce que j'ai pu recueillir avec soin, que le nombre des habitants monte à 132.000 environ. Celui qui connaît l'impossibilité de satisfaire avec exactitude à une telle question, m'excusera certainement etc.». Βλ. Slaars, σ. 138 Πίνακα καὶ σ. 139· Σολομωνίδης, ὁ.π.

45. *Shepherds Oriental Year-Book and Smyrna-Guide for 1857*, Smyrna, σ. 42: «The population is estimated at 180.000; of whom 85.000 are Turks; 60.000 Greeks; 20.000 Jews; 10.000 Armenians and 5.000 Franks». Βλ. Slaars, ὁ.π.: Σολομωνίδης, ὁ.π.

46. *L'Impartial*, 31.5.1861, σ. 2, στήλη 2, στίχοι 8-12. Βλ. Slaars, σ. 138 Πίνακα καὶ σ. 140· Σολομωνίδης, *Θέατρο*, ὁ.π.

Έτος	συγγραφέας	Όθωμ. - Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1868	Slaars ⁴⁷	40.000	75.000	12.000	40.000	20.000	187.000
1873	Scherzer ⁴⁸	45.000	75.000	6.000	15.000	14.000	155.000
1885	Georgiades ⁴⁹	50.000	100.000	7.000	15.000	15.000	187.000
1886	Tancred Earl Raven ⁵⁰	50.000	100.000	10.000	15.000	25.000	200.000

47. Ό Slaars, σ. 138, όπου προλογίζει τους αριθμούς που ό ίδιος δίνει με τις λέξεις: «D'après moi». Ό Slaars, μετά τόν Συναγωγικό Πίνακα που παρουσιάζει, δημοσιεύει στίς σσ. 138-43 σχόλια βασισμένα σέ συλλογισμούς άρκετά σοβαρούς, πού είτε δικαιολογούν είτε άμφισβητούν τά άριθμητικά στοιχεία πού δημοσίευσαν οι ξένοι περιηγητές πού περιλαμβάνονται στόν πίνακά του. Βλ. Σολομωνίδης, σ. 138 και Σολομωνίδης, *Θέατρο*, δ.π.

48. Scherzer, Α', σ. 106: «Πρώτα πρώτα είναι ή Σμύρνη (μέ 18.750 στίπια και 6.250 μαγαζιά), ό πληθυσμός της όποιος εκτιμάται σέ 155.000 κατοίκους, δηλαδή 75.000 Έλληνες*, 45.000 Τούρκους, 15.000 Έβραίους, 10.000 Καθολικούς, 6.000 Άρ- μένιους και 4.000 ξένους». Βλ. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, δ.π.

[Σημ. Scherzer.] *«Υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στούς Έλληνες πού γεννήθηκαν στή χώρα και ζούν υπό όθωμ- νική κατοχή (ορειάδες), και τούς Έλληνες μετανάστες ή προσωρινής διαμονής πού είναι ελληνικής ύπηκοότητας».

49. Démétrius Georgiades, *Smyrne et l'Asie Mineure au point de vue économique et commercial*, Paris 1885, σ. 94: «Au commencement du XVIIIe siècle, Smyrne comptait à peine 30.000 habitants, mais bientôt l'immigration s'y porta de préférence à toutes les autres villes et régions de l'Anatolie. Elle dépasse actuellement 200.000 habitants avec ses environs. Seule la ville compte aujourd'hui plus de 25.000 maisons et environ 8.000 magasins. La population grecque est estimée à environ 100.000 âmes; les Turcs en comptent 50.000; les Israélites 15.000; les Catholiques ou Francs 10.000; les Arméniens 7.000 et les étrangers 5.000». Βλ. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 18. Για τόν πληθυσμό της Σμύρνης και περιχώρων, βλ. πύό κάτω, σ. 75 Πίνακα 2.

50. Βλ. Σολομωνίδης, σ. 138, και Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 18.

Έτος	συνγγραφείς	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1887	HOΣΑ, HOΣΒ, HOΣΓ ⁵¹	—	—	—	—	—	190-200.000
1889	HOΣΓ ⁵²	30.036	32.325	6.056	14.815	διάφοροι 36.028	119.030

51. HOΣΑ, σ. 147, HOΣΒ, σ. 226, HOΣΓ, σ. 159: «Τουλάχιστον καθ' ύπολογισμόν... μόνον ό πληθυσμός της ήμετέρας πόλεως ανέρχεται σήμερον [τό 1887-1889] εις 190-200 χιλ. ψυχάς». Βλ. και πάλι κάτω, σ. 75 Πίνακα 2, όπου καταγράφονται τὰ αριθμητικά στοιχεία για την πόλη της Σμύρνης μαζί με τους υπαγομένους σ' αυτήν δήμους.

52. HOΣΓ, σ. 159: «Κατά τούς πίνακας του γραφείου της απογραφής ό πληθυσμός της πόλεως της Σμύρνης ανήρχετο κατά τον Μάρτιον του 1889 εις 150.282, έξ ών 119.030 εισίν έγγεγραμμένοι έν τη πόλει μας, οι δέ λοιποί 31.252 φέρουσι δελτία απογραφής άλλων μερών της αυτοκρατορίας. Οι ένταυθα δέ έγγεγραμμένοι έχουσι κατά εθνικότητα και φύλον ως εξής:

Όθωμανοί	15.317	θήλ.	14.719
»	»	»	»
Έλληνες	16.112	»	16.213
»	»	»	»
Αρμένιοι	2.914	»	3.142
»	»	»	»
Καθολικοί	365	»	372
»	»	»	»
Εβραίοι	7.697	»	7.118
»	»	»	»
Διαμαρτυρούμενοι	65	»	63
»	»	»	»
Λατίνοι (όθωμ. ύπ.)	591	»	472
»	»	»	»
Ξένοι υπήκοοι	16.538	»	17.462

Τοιούτοι είναι οι επίσημος διδόμενοι αριθμοί, αλλά κατ' άλλας πληροφορίες ό πληθυσμός της ήμετέρας πόλεως πρέπει να ήναι άρκετά μεγαλύτερος, κατά πάσαν δέ πιθανότητα ανέρχεται εις 190-200 χιλ. ψυχάς».

Έτος	συγγραφείς	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αιμένοι	Ίσραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1891	Αγγλ. Προξ. Σμύρνης ⁵³	52.000	107.000	12.000	23.000	13.000	207.000
1891	Rougon ⁵⁴	80.000	—	—	28.000	—	225.000
1893 ⁵⁵	Cuinet ⁵⁶	89.000	52.000	5.628	16.000	36.309	200.000

53. Βλ. Σολομωνίδης, σ. 138: «Στά 1891, επί πληθυσμῷ 207.000, Ἑλληνες ἦσαν 107.000, Τούρκοι 52.000, Αἰμένοι 12.000, Ἰσραηλίτες 23.000 καὶ Εὐρωπαῖοι 13.000 (ἀπὸ τοῦς ὁποῖους Ἰταλοὶ 6.500, Γάλλοι 2.500, Αὐστριακοὶ 2.200 καὶ Ἀγγλοὶ 1.500). (Στατιστικὴ Ἀγγλικὴ Προξενίου Σμύρνης)». Ἡ ἐπιβεβαίωση τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοῦ στὴ στήλη «Εὐρωπαῖοι» δίνει 12.700 καὶ ὄχι 13.000. Βλ. καὶ Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 18, ὅπου παρόχονται τὰ ἴδια ἀξιωματικὰ στοιχεῖα.

54. F. Rougon, *Smyrne. Situation commerciale et économique de pays compris dans la circonscription du consulat général de France*, Paris 1892 (στὸ Avant-Propos γράφεται: «Smyrne, le 1er mai 1891»), σ. 136, σημ. 1: «sandjak de Smyrne 225.000 habitants». Φηροῦμε ὅτι ἐδῶ ὁ Rougon μὲ «sandjak de Smyrne» ἔννοεῖ τὴν πόλιν τῆς Σμύρνης, ἐνῶ στὴ σ. 135 τοῦ δημοσιευμᾶτός του, ὅπου πάλι χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «sandjak», ἔννοεῖ τὸ σαντζάκι ἢ τὴν ἐπαρχία Σμύρνης: βλ. καὶ πῶς κάτω, σσ. 77-78 Πίνακα 2. Βλ. ἐπίσης Scherzer, σ. 311, σημ. 122 καὶ Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 18.

55. Στὰ δημοσιεύματα Scherzer, σ. 290, σημ. 23 καθὼς καὶ Σολομωνίδης, σ. 138 καὶ Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 18, ἀναγράφεται ἔτος 1894.

56. Cuinet, σσ. 439-440: «La population de la ville de Smyrne, comprise dans le chiffre ci-dessus de la population totale du merkez-caza [βλ. πῶς κάτω, Πίνακα 2, σ. 76] est, très approximativement, de 200.000 habitants comme suit: Musulmans 89.000, Grecs Orthodox 52.000, Arméniens (Géorg. 4.740, Protest. 151, Cathol. 737) 5.628, Catholiques latins, sujets ottom. 1.063, Étrangers (population fixe) (Allemands 512, Français 1.800, Espagnols 12, Français 1.000, Hellènes 25.000, Italiens 6.400, Russes 85) 36.309, Israélites 16.000, total 200.000 habitants».

Έτος συγγραφής	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ιουδαίοι	Εβραίοι	Σύνολο
1899 <i>Grande Encycl.</i> ⁵⁷	89.000	77.000	6.000	16.000	10.500	200.000
1900 Bouillet ⁵⁸	45.000	100.000	6.000	16.000	—	185.000
1901 <i>ΕΟΣΦ</i> ⁵⁹	—	—	—	—	—	200.000

57. *La Grande Encyclopédie*, χωρίς χρονολογία, λήμμα *Σιμύνη*, τ. 30, σ. 114 : «200.000 hab. (d'autres disent 225 000), avec supériorité de l'élément musulman (89 000 contre 77 000 Grecs, dont 25 000 venus de Grèce); il y a près de 6 000 Arméniens, plus de 8 000 Italiens, 1 000 Français, autant d'Anglais, 500 Allemands etc., et 16 000 juifs». Βλ. Scherzer, σ. 310, σημ. 122, όπου αναγράφεται ως χρονολογία εκδόσεως της *Εγκυκλοπαίδειας τέλη του 19ου αΙ.*· η χρονολογία αυτή ενισχύεται από τη βιβλιογραφία στην οποία παραπέμπει ο συντάκτης του άρθρου-λήμματος *Σιμύνη* O. Reclus : Scherzer 1880, Georgiades 1885, Rougon 1891. Τό αντίτυπο της *Εγκυκλοπαίδειας* αυτής που συμβουλευτήκαμε βρίσκεται στην *Εθνική Βιβλιοθήκη*.

58. M. N. Bouillet, *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας, Βιογραφίας και Μυθολογίας*. Μετάφρασις έπεκταθείσα και συμπληρωθείσα εις τὰ άφορώντα τόν *Ελληνισμόν* άρθρα, υπό *Ήλια Ι. Οικονομοπούλου*. *Εν Αθήναις* 1900, II, 1182, λήμμα *Σιμύνη*: «Έχει [...] 185 000 κάτ., ών 100 000 Έλληνες, 45 000 Τούρκοι, 16 000 Έβραίοι, 6 000 Αρμένιοι κλ.». Βλ. και Scherzer, *ό.π.*

59. *ΕΟΣΦ*, Προλογικό σημείωμα «Η Σιμύνη της σημεριν», σ. VI : «Καθ' ην εποχην αύτη [δηλαδή η Σιμύνη] περιήλθεν εις την κυριαρχίαν του Όθ. κράτους δέν ήτο εις οίαν κατάστασιν βλέπομεν αύτην σημερον. [...] Οι κάτοικοι δέ μόλις περί τας 20 000 άνήρχοντο, οί πλείστοι έκ της γεωργίας άποζώντες, τινές δέ έμπορευόμενοι τὰ έγγυρίου πάντοτε κατασκευής ειδη της πρώτης ανάγκης και άλλοι έκ της ύλειας. Πού 200 δέ έτών [δηλαδή περί τού 1700] ήρίθμει μόλις περί τας 50 000 κατοίκων, αλλά συν τώ χρόνω διά της κατασκευής του λιμένος, της προαγωγής του έμπορίου και τών μέσων άπευ παρέχει τοις έμπορευομένοις ή πατρικώς μεριμνώσα σεβ. κυβέρνησις πιξέθη έταισθητός και σημερον [δηλαδή περί τού 1900] υπό τήν κραταιάν αϊγίδα του φιλολόγου άπογόνου του γένους τών Όσμανιδών Άπτοού Χαμίτ Χάν του Β' είναι ή δεύτερα πόλις μετά τήν πρωτεύουσαν ως προς τόν πληθισμόν, άξιθηούσα υπέρ τας 200 χιλιάδας κατοίκων και ή έμπορικωτάτη πόλις της Ανατολής»

Έτος	συνγραφείς	Όθιμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Ήσμενιοι	Ήσραηλίτες	Εύρωπαιοί	Σύνολο
1906	<i>Bulletin d'Orient</i> ⁶⁰	91.885	135.080	8.500	25.500	20.035	275.000
1908	ΠΟ ⁶¹	—	160.000	—	—	—	350.000
1909-10	<i>EOTB</i> ⁶²	—	περίστ. 150.000	—	—	—	300.000
1914	Κοντογιάννης ⁶³	80.000	140.000	12.000	20.000	15.000	270.000

60. *Bulletin d'Orient*, τεύχος 202, 9.11.1907 : «Smyrne compte (d'après une statistique française 1906) : Grecs orthodoxes 135.080, Musulmans 91.885, Israélites 25.500, Catholiques 11.175, Arméniens 8.500, Protestants 8.860. Total 275.000». Τίς πληροφορίες αυτές παρείχε το περιοδικό *Bulletin d'Orient*, όπως αναφέρεται εκεί, από άρθρο του René Pinon στη *Revue des Questions Diplomatiques et Coloniales*. Βλ. και Σολομωνίδης, σ. 138. Ωστόσο το άθροισμα των επιμέρους αριθμών δίνει συνολικό πληθυσμό 281.000 και όχι 275.000.

61. ΠΟ, λήμμα Σμύρνη, εισαγωγικό, σ. 272 : «Έχει κατοίκους 350.000 ών 160.000 Έλληνες διατηρούντες αξιολόγα Ελληνικά εκπαιδευτήρια...».

62. *EOTB*, Πρόλογος «Η Σμύρνη», σ. 8 : «Οι κάτοικοι της πόλεως ανέχονται σήμερον [δηλαδή περί το 1909] εις 300.000 έξ ων οί ήμισεις σχεδόν είνε τοῦ Ἀνατολικοῦ δόγηματος, οί δέ λοιποί Μωαμεθανοί, Ἀρμένιοι, Ἰουδαῖοι, Δουτικοί καί Διαιματωμένοι. Ἡ μάλλον διαδεδομένη γλώσσα είνε ἡ Ἑλληνική».

63. Ο Κοντογιάννης, σ. 296, καταγράφει δεδομένα για την περίοδο πριν από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, 1914 : «Κάτοικοι της πόλεως [Σμύρνης] (άνευ τών προαστίων) 270.000, Ἑλλήνες 140.000, Τούρκοι 80.000, Ἀρμένιοι 12.000, Ἑβραῖοι 20.000, Εὐρώπαιοι καί Λεβαντῖνοι 15.000». Βλ. καί ἀμέσως πῶς κάτω, σ. 79 στὸν Πίνακα 2, ἀριθμητικά στοιχεία γιὰ τὴν εὐρύτερη περιοχή Σμύρνης.

Συγκριτικός πίνακας πληθυσμοῦ τῆς εὐρύτερης γεωγραφικᾶς περιοχῆς Σμύρνης κατὰ ἐθνότητες

ἔτος	συγγραφεὺς	Ὀθωμ.- Τούκοι	Ῥῆλλινες	Ἀρμένιοι	Ἰσραηλίτες	Εὐρωπαῖοι	Σύνολο
							πληθυσμὸς πόλεως με δῆμους, με περιχώρα
1885	Georgiades ⁶⁴	—	—	—	—	—	ὑπερβαίνει 200.000
1887	HOΣA, HOΣB ⁶⁵	73.006	50.172	6.683	14.996	1.912	146.777

64. Georgiades, ὁ.π.: «[...] Elle [i.e. Smyrne] dépasse actuellement 200.000 habitants avec ses environs». Βλ. καὶ πῶ πάνω, σ. 70 Πίνακα 1 γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς πόλεως Σμύρνης. Πρβ. καὶ Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 16.

65. HOΣA, σ. 147, HOΣB, σ. 226: «Κατὰ τὴν ἐπίσημον ἀπογραφὴν, ἥτις ἐπερατώθη κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ παρελθόντος ἔτους [1887], ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως Σμύρνης καὶ τῶν εἰς αὐτὴν ὑπαγομένων δήμων Βουρνόβα, Σεβδίζιοι, Νιρφαίοι, Τριάντα καὶ Καραβούρων ἀνέρχεται εἰς 146.777 ψυχάς, ἥτοι: Ῥῆλλινες, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, 50.172, ὧν 46.188 ἰθαγενεῖς καὶ 3.994 μὴ ὀθωμανοὶ ὑπῆζοι, Ὀθωμανοὶ, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, 73.006, ὧν 65.255 ἰθαγενεῖς καὶ 7.751 μὴ ἰθαγενεῖς, Ἀρμένιοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, 6.683, ὧν 5.609 ἰθαγενεῖς καὶ 974 μὴ ὀθωμανοὶ ὑπῆζοι, Ἰουδαῖοι, ἄνδρες καὶ γυν., 14.996, Καθολικοὶ, ἄνδ. καὶ γυν., 1.809, Διαμαρτυρούμενοι 103. Βεβαίως ἡ ἀπογραφή δὲν θά ἐγένετο τακτικῇ, διότι εἶναι προφανές ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς ἡμετέρας πόλεως καὶ τῶν δήμων εἶναι πολὺ μεγαλύτερος ἢ ὁ ἀναγραφόμενος ἀνωτέρω». Βλ. καὶ πῶ πάνω, σ. 71 Πίνακα 1, πληθυσμὸ πόλεως Σμύρνης «καθ' ὑπολογισμὸν». Σχετικὰ μετὰ τὰ παραδοδόμενα ἀριθμητικὰ στοιχεῖα σημειώνουμε ὅτι σὲ μερικὰς περιπτώσεις ὑπάρχουν διαφορές, ἔστω καὶ μικρές, ἀνάμεσα στὰ ἀθροίσματα ποὺ παρέχει τὸ HOΣB καὶ σὲ ἐκείνα μιάς ἐπαλήθευσης, π.χ. οἱ ἀριθμοὶ 5.609 καὶ 974 δίνουν ἀθροισμα 6.583 καὶ ὄχι 6.683.

Έτος	συνγγραφείς	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1893	Cuinet ⁶⁷	96.250	57.000	7.628	16.450	52.287	229.615
		πληθυσμός merkez-caza ⁶⁶					
		πληθυσμός επαρχίας (σαντζακίου)					
1887	HOΣA ⁶⁸	252.299	121.600	7.894	16.860	2.064	400.717
1888	HOΣB, HOΣΓ ⁶⁹	266.802	129.822	8.933	17.059	2.461	479.543

66. Merkez-caza = κεντρικός καζάς με διοικητή τόν καΐμαζάμν.

67. Cuinet, δ.π., σ. 439 : «La population totale du merkez-caza de Smyrne est de 229.615 habitants : Musulmans 96.250, Grecs 57.000, Arméniens 7.628, Cathol. latins sujets ottom. 1.063, Bulgares 415, Étrangers fixés dans le merkez-caza 50.809, Israélites 16.450, total 229.615». Βλ. Σολομωνίδης, σ. 138 και Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 18, όπου αναγράφονται τὰ ἀριθμητικά αὐτὰ στοιχεῖα ὡς ἀναφερόμενα στὴν πόλη τῆς Σμύρνης, ἐνῶ γιὰ τὴν πόλη τῆς Σμύρνης ὁ Cuinet δίνει σαφῶς τὰ ἀναφερόμενα πρὶν πᾶν, σ. 72 στὸν Πίνακα 1.

68. HOΣA, σ. 142 : «Ἡ ἐπαρχία Σμύρνης ἔχει πληθυσμὸν 400.717 κατοίκων, ἐξ ὧν 252.299 Ὀθωμανοί, 121.600 Ἕλληνες, 7.894 Ἀρμένιοι, 16.860 Ἰσραηλίται, 1.810 Καθολικοί, 126 Διαμαρτυρούμενοι, 128 Βούλγαροι».

69. HOΣB σ. 221, HOΣΓ σ. 154 : «...κατ' ἐπίσημον στατιστικὴν, ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐπαρχίας Σμύρνης εἶναι 479.543. Ἐκ τοῦ-
των 266.802 εἶναι Ὀθωμανοί, 129.822 [HOΣΓ: 129.828] Ἕλληνες, 17.059 Ἰουδαῖοι, 8.933 Ἀρμένιοι, 1.097 [HOΣΓ: 1.096] Λα-
τῖνοι (Καθολικοὶ ὀθωμ. ὑπήκοοι), 838 Καθολικοί, 408 Βούλγαροι καὶ 120 Διαμαρτυρούμενοι».

Έτος	συνγγραφέας	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1891	Rougon ⁷⁰	273.795	130.957	9.894	18.130	56.234	489.010
1893	Cuinet ⁷¹	273.795	130.957	10.045	18.130	56.083	489.010
1912	Οίκτ. Πατσ. ⁷²	219.494	449.044	11.395	18.130	55.983	754.046

70. F. Rougon, *δ.π.*, σ. 135 : Παραθέτει πίνακα με τα πληθυσμιακά στοιχεία των πέντε σαντζακιών (Σιμόνης, Σαρουγάν, Αϊδίνιου, Δενιζλί και Μεντεσέ) που αποτελούν το βιλαέτιο Σιμόνης. Για το σαντζάκι Σιμόνης δίνει τα εξής στοιχεία: «Turcs 273.795, Grecs 130.957, Arméniens 9.894, Latins (raïas) 1.063, Juifs 18.130, Bulgares 415, Étrangers 54.756, Total 489.010». Βλ. και πύο πάνω, σ. 72 Πίνακα 1.

71. Cuinet, σ. 347: Στόν ίδιο πίνακα με τόν πληθυσμό τοῦ βιλαετίου Σιμόνης (βλ. ἀμέσως πύο κάτω) ὁ συγγραφέας περιλαμβάνει καί τόν πληθυσμό τοῦ σαντζακιού Σιμόνης ὡς ἐξῆς: «Musulmans 273.795, Grecs Orthodox. 130.957, Arméniens Grég. 9.157, Arm. cathol. 737, Arm. protest. 151, Cathol. lat. 1.063, Bulgares 415, Étrangers 54.605, Israël. 18.130». Τά ἴδια στοιχεία δίνει ὁ συγγραφέας καί στή σ. 423 γιά τὸ καλούμενο merkez-sandjak καί συμπληρώνει [σ. 424]: «La population flottante, qui est très nombreuse à Smyrne et sur tout le littoral, n'est point comprise dans ces chiffres».

72. Βλ. Ἑλένη Κατσιαδάκη-Γαβόγια, «Ο ὑπόδοιλος Ἑλλητισμός ἀπὸ τὸ 1881 ἕως τὸ 1913 - Μικρά Ἀσία», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. ΙΑ', Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1977, σ. 370: «Τὸ 1803 ἡ Σιμόνη ἀριθμοῦσε 100.000 κατοίκους ἀπὸ τοὺς ὁποίους τὸ ἓνα τρίτο ἦταν Ἑλλητισ. Τὸ 1850 ἀπὸ τοὺς 125.000 κατοίκους Ἑλλητισ ἦταν οἱ 60.000. Τὸ 1910 ἡ ἀναλογία ἦταν 225.000 πρὸς 100.000. Ἀντίθετα ὁ τουρκικός πληθυσμός ἔπρεε μέσα στὰ ἑκατὸ αὐτὰ χρόνια ἀπὸ 75.000 σὲ 60.000 ἢ 50.000. Γιά ὁλόκληρο τὸ σαντζάκι τῆς Σιμόνης ἡ στατιστικὴ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1912 δίνει τοὺς ἀκόλουθους ἀριθμούς: Τούρκοι 219.494, Ἑλλητισ 449.044, Ἀρμένιοι 11.395, Βούλγαροι 415, Ἑβραίοι 18.130, ξένοι ὑπάρχοι 55.568· σύνολο 754.046».

Έτος	συγγραφείς	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
			πληθυσμός νομού (βλασειού)*				
1887	HOΣA ⁷³	ιθαγενείς**		1.225.772		25.857	1.250.628
1888	HOΣB, HOΣΓ ⁷⁴	ιθαγενείς		1.284.664		47.449	1.332.113
1891	Rougon ⁷⁵	1.093.334	208.283	14.423	22.516	56.504	1.396.060

* Άφορᾷ Ἑλλήνες, Ἀρμένιους, Ἰουδαίους.

** Άφορᾷ Τούρκους, Ἑλλήνες.

73. HOΣA, σ. 135: «Ο ὀλίγος πληθυσμός τοῦ Νομοῦ Ἀιδινίου κατὰ τὴν τελευταίαν [1887] ἐπίσημον στατιστικὴν ἀνέγγετα εἰς 1.250.628, ἐξ ὧν 1.225.772 εἶναι ἰθαγενεῖς, ἔξιναι δὲ 25.857».

74. HOΣB, σ. 197, HOΣΓ, σ. 142: «Κατὰ τὴν τελευταίαν [τοῦ 1888] ἐπίσημον στατιστικὴν ὁ ὀλίγος πληθυσμός τοῦ νομοῦ Ἀιδινίου ἀνέγγετα εἰς 1.332.113, ἐξ ὧν 686.687 εἶναι ἄρρενες καὶ 645.526 θήλειες· ἐκ τούτων ἰθαγενεῖς μὲν εἶναι 1.284.664 (ἄρρ. 653.694 [σ. 198] καὶ θήλειες 630.970), ἔξιναι 47.449 (ἄρρ. 32.993 καὶ θήλειες 14.456)».

75. F. Rougon, ὁ.π., σσ. 135-44: «Comparativement à son étendue, la province de Smyrne est une des plus peuplées de l'Empire. Suivant les derniers relevés statistiques qu'ont été dressés, la population totale serait de 1.396.060 habitants, ainsi répartie, par races entre les 5 sandjaks». Τὰ ἐπιμέρους στοιχεία [τὸ ὅποιο στὴ σ. 135 ὁ Rougon ἀποκαλεῖ «ἐπαρχία Σμύρνης» καὶ τὰ στοιχεία γιὰ τὸν πληθυσμὸ ὅλου τοῦ βλασειοῦ Σμύρνης [τὸ ὅποιο στὴ σ. 135 ὁ Rougon ἀποκαλεῖ «ἐπαρχία Σμύρνης» καὶ στὴ σ. 137 «βλασειοῦ Ἀιδινίου», ἐνῶ πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια διοικητικὴν περιοχὴ, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ ἀντίστοιχα πληθυσμιακά στοιχεία, ποὺ εἶναι ἴδια καὶ στίς δύο περιπτώσεις]: «Turcs 1.093.334, Grecs 208.283, Arméniens 14.423, Latins (raïas) 1.177, Juifs 22.516, Bulgares 415, Étrangers 55.912. Total 1.396.060». Βλ. καὶ Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 18. Γιὰ τὴν πόλιν τῆς Σμύρνης, βλ. πρὸ πάντων, σ. 72 Πίνακα 1.

Έτος	συνηραφείς	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1893	Cuinet ⁷⁶	1.093.334	208.283	15.105	22.516	57.239	1.396.477
1914	Κοντογιάννης ⁷⁷	—	—	—	—	—	1.700.000

Για το χρονικό διάστημα από Ιούλιο 1912 έως Ιούλιο 1913 ή έκθεση του άγγλου γενικού προξένου στη Σμύρνη ⁷⁸ ανέβάζει σε 2.500.000 κατοίκους τον πληθυσμό για το έμπορικό "ίντερελάντ" της Σμύρνης, το οποίο ό ίδιος καθορίζει ως εξής : «Το έμπορικόν ίντερελάντ της Σμύρνης εκτείνεται ανατολικώς μέχρι του Ούσσάκ και Καρχισιάκ, βορειώς μέχρι της έπαρχίας Κόνια και κατά μήκος της παραλίας, βορείως μέν έχει Λαοδανελλίον, πρός νότον δέ μέχρη της Άτταλείας. Άλλοτε από της Σμύρνης εξηστρόντο και αί τέως τουρκικά νήσοι του Αιγαίου. Ή ώς άνω διαγραφείσα περιοχή κατοικείται υπό πλέον των 2.500.000 κατοίκων».

76. Cuinet, σ. 347 : «La population totale du vilayet de Smyrne qui, proportionnellement à son étendue, est l'un des plus peuplés de l'Empire, est de 1.396.477 habitants, comme suit : Musulmans 1.093.334, Grecs Orthodox 208.283, Arméniens Grég. 14.103, Arm. cathol. 737, Arm. protest. 265, Cathol. lat. 1.177, Bulgares 415, Étrangers 55.516, Israël. 22.516».

77. Βλ. και πιο πάνω, σ. 74 Πίνακα 1. Στη σ. 295 της Γεωγραφίας ό Κοντογιάννης γράφει: «Βυλάτιον Αϊδινίου ή Σμύρνης; Πληθυσμός 1.700.000».

78. Βλ. πιο πάνω, σ. 56 σημ. 4.

ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΗ ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Ὁ ἀναγνώστης καὶ ὁ φιλερευνητὴς μπορεῖ νὰ συγκρίνει τὰ δεδομένα ποὺ περιλαμβάνονται στοὺς ἀμέσως προηγούμενους πίνακες («Ὁ πληθυσμὸς τῆς Σμύρνης 1631-1914 : Συγκριτικὸς Πίνακας πληθυσμοῦ κατὰ ἐθνότητες», ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ὀδυσσέα Λαμφίδη, *Συμβολὴ στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Σμύρνης μετὰ τὸ 1870*, ποὺ σύντομα θὰ κυκλοφορηθεῖ) ὅπως καὶ στὰ σχόλια τοῦ B. Slaars (*Étude sur Smyrne*, σσ. 138-143) μὲ τοὺς διαφορετικοὺς ἀριθμοὺς ποὺ δίνουν στὸν πληθυσμὸ οἱ ἐκάστοτε περιηγητὲς (πρὶν ἀπὸ τὸ 1868) καὶ μὲ ὅσα στοιχεῖα παρατίθενται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Engin Berber, στὸ ἄρθρο του «Τουρκικὲς κοινωνικὲς ὁργανώσεις ποὺ ἀνέπτυξαν ἀνθελληνικὴ δράση στὸ σαντζάκι τῆς Σμύρνης κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀνακαυχῆς (30 Ὀκτωβρίου 1918-15 Μαΐου 1919)», γραμμένο στὰ τουρκικὰ καὶ μεταφρασμένο στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὴ Φραγκῶ Καραογλάν, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 13 (1999-2000), ὥστε νὰ τὰ ἀξιολογήσει καὶ νὰ ἐξαγάγει τὰ συμπεράσματά του.